

1.2.2. A munkáskérdés

RÉZLER GYULA

A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914

Budapest, 1945, Faust. 33–46.

Rézler Gyula (Miskolc, 1911. május 31. – Budapest, 2001. október 29.) szociológus. A budapesti Pázmány Péter tudományegyetemen tanult, tagja volt az Eötvös Kollegiumnak. 1935-ben szerzett történelem–földrajz szakos tanári diplomát. 1938-ban Szegeden társadalomtörténetből, majd 1941-ben Pécsen államtudományokból doktorátust szerzett. 1938 és 1941 között munkatársa volt a Miniszterelnökség Gazdaságkutató osztályának 1943-ban alapítója és első igazgatója a Magyar Munkatudományi Intézetnek. Elsősorban munkás- és üzemszociológiai kutatásokkal foglalkozott. 1945 és 1948 között az Újjáépítési Minisztérium szaktanácsadója volt. 1948 novemberében Ausztriába emigrált, majd 1952-től az Egyesült Államokban élt. Egyetemi tanárként dolgozott New Yorkban, Chicagóban. Széleskörű szakmai tudását 1976-tól munkaügyi döntőbíróként kamatoztatta. Szakmai írásaiban a technikai fejlődés és az automatizálás munka világára gyakorolt következményeivel, illetve a munkaügyi viták rendezésének kérdéseivel foglalkozott. 1998-ban visszakapta korábban elvesztett magyar állampolgárságát és az MTA külső tagjává választották.

A magyar nagyipari munkásság kialakulása című, 1938-ban publikált, majd 1945-ben bővített változatban újra kiadott munka a nagyipar fokozatos térnyerését mutatja be. Kitér a munkásság helyzetének, a munkaidő, a bér, az életmód tárgyalására részletes statisztikai adatok felvonultatásával.

A nagyszámú gyáralapítás a munkaerő-szükségletet hatalmas arányokban növelte meg. Ennek a szükségletnek még kisebb mértékben sem tudott megfelelni a meglévő csekély számú gyári munkásság, amely különben is a működő gyárakban már munkahelyet talált. Az így támadt űrt azoknak kellett betölteniük, akik – munkalehetőség híján – a gazdasági élet többi termelési ágából kiszorultak. Érdemessé tették a gyárakban való elhelyezkedést a növekvő munkáskereslet folytán kialakult bérek, amelyek ezekben az időkben az ipari munkásoknak viszonylagos jólétet biztosítottak. Ez a kedvező gazdasági helyzet nemcsak a munkanélkülieket vonzotta a gyárakba, hanem azokat is, akiknek megvolt ugyan másutt a keresetük, de anyagiak szempontjából a gyári munkabér megfelelőbbnek mutatkozott. A nagyipar felszívó ereje következtében

a gyári munkásság külön városrészekben helyezkedett el. A folytonos együttlevés a gyári munkának a többi foglalkozástól elütő jellege és legfőképpen a munkások megnövekedett száma idézte elő, hogy a munkásság a magyar társadalomban új csoportot kezdett alkotni.

E folyamatban emberek tízezrei kerültek máról-holnapra teljesen új életkörülmények közé. eddigi érdekeik megváltoztak, s ezzel kiléptek azokból a társadalmi keretből melyekben eddig helyet foglaltak. Ilyen nagyszámú egyedeknek rövid idő alatt bekövetkezett helyváltoztatása a magyar társadalom szerkezetének részleges változását kellett előidéznie. [...]

A magyar munkásosztály tehát főleg a kisiparosság és a falusi földműves és állattenyésztő parasztság tagjaiból alakult. Vizsgáljuk meg, hogyan történt az egyik társadalmi osztályból a másikba való átlépés, hogyan változtak meg az első generáció körülményei, miként érvényesült már a második generációnál a hasonulás.

A kisiparosságot a gyárakba a nagyobb lehetőségek vonzották. A nagyipar megindulásakor nagy szükség volt tanult munkásokra. Ezeket jól megfizették, úgyhogy a kisiparosi életnívót, mint gyári munkavezető vagy előmunkás is fenntarhatta. A helyzet megváltozott, mihelyt a gazdasági válságok alkalmával a keresetet csökkentették és a gyárak versenye által elsorvasztott kisiparosok is a munkáskínálatot növelték. 1873-ban a bécsi tőzsdekrach nyomán következett be az első gazdasági válság. Nagy munkás elbocsátások voltak, amelyek a munkabéreket természetesen csökkentették. A gyárakban elhelyezkedett kisiparosság keresete apadt, és az életnívója jövedelme alábbszállásával arányosan gyengült. Ez a keresetcsökkenés volt az a tényező tulajdonképpen, amely a gyárakban elhelyezkedett kisiparosokat korábbi társadalmi osztályuktól elválasztotta és a munkásosztályba beolvasztotta. Érdek- és politikai körök elfordult a polgári pártoktól és lassankint a gyárhoz és a gyárban dolgozó társaikhoz szabódott. Sok esetben rövid időn belül már érdekellentétbe is kerültek a kisiparossággal.

A falusi társadalmi réteg feljövő generációjának körülményei még inkább megváltoztak, mint a nagyiparba bekapcsolódott kisiparosságé. Az utóbbiaknak a gondolatvilága, a már régen végzett közös irányú munka következtében mégis közelebb állt a nagyiparhoz. Ellenben a földműves nép gondolkodási módjának is teljesen át kellett alakulnia, amikor az eddigi működésétől eltérő, azzal nagy ellentétben lévő gyári munkát választotta hivatásul. Az új életviszonyok és körülmények hamarosan átalakították. Még ha meg is akarta tartani az egyes hazai szokásokat, s nem is értette meg az idegen eszméket, a vele szemben érvényesülő új hatások ellen védekezni nem tudott. Ehhez nem volt megfelelő műveltsége sem, de az új élet, amelybe került, nem is engedte a régi gondolkodás és szokás fenntartását. Ez a munkásosztályba lépő első generáció sorsa.

A második generáció, úgy a kisiparosságból, mint a mezőgazdasági népeiségből származó munkásoknál is már teljesen homogén. Ez érthető, mert születésüktől kezdve mindegyiket ugyanazok a hatások érték. Külvárosokban, bérkaszárnnyák között nőttek fel, kora ifjúságuktól fogva a gépek mellett dolgoztak. Ezeknek az együttes

hatása alatt gyári munkássá alakultak át, akiknek lelkülete ugyanaz, akár Londonban, akár Bécsben, akár Budapesten élnek, mert lelkivilágukat, képzelet- és fogalomkörüket ugyanazok a hatások alakították ki: a külváros, a bérkaszánya, a gyár és a gépek üteme. [...]

Ettől a külső irányú és igen rövid ideig tartó rétegződéstől eltekintve, a munkásosztályon belül a nagyipar sajátos jellege szerint is kialakult bizonyos függőleges irányú rétegződés. A döntő szempont az egymásközi társadalmi emelkedésnél, vagy leszállásnál a szakértelem volt. Ez jelentette a nagyobb bért, s ennek folytán a kedvezőbb gazdasági és kulturális életkörülményeket.

E szempont szerint a munkásság két nagy csoportra tagozódott: tanult és tanulatlan munkásokra. A tanult munkások képzettségüknek megfelelően nagyobb munkabért kaptak. Mesterségük elsajátítása közben a különböző alsó- és középfokú ipariskolákban általános műveltségre tettek szert. Ezek az előnyök a munkásosztályon belül a tanult munkásoknak elsőbbséget biztosítottak. A nagyobb bér magasabb életnívóra nyújtott lehetőséget. A képzettség, az általános műveltség pedig az egymásközi életben, a szervezkedésben adott tekintélyt a szakmunkásoknak. Döntő szerepük lett a céhek megszűnése után alakított szakszervezetekben, amelyeknek eleinte csak tanult munkások lehettek s tagjaik. A politikai pártmozgalom is a szakszervezetekben már kipróbált és ott vezető szerepre jutott munkásokat használta fel vezetőkül.

A tanulatlan munkások a munkásosztálynak azt a részét képezték, amely napszámos munkát végzett, vagy a gépek mellett teljesített segédmunkálatot. E munkának megfelelően bérük kisebb és életmódjuk is primitívebb volt. Legtöbbjük még írni és olvasni sem tudott. A szervezkedésekben ők szolgáltatták a népgyűlések tömegét. Egyébként csak a politikai irányú szervezkedésbe kapcsolódhattak be, a szakszervezetekből sokáig ki voltak zárva. Viszont a politikai pártokban szívesen fogadták őket, mint olyan tömeget, amelynek nem is lehetett – képzettség híján – ellenvéleménye. [...]

Magyarországon a tanult és tanulatlan munkások közti különbség fokozott mértékben mutatkozott a városi kispolgárságból kikerülő szakmunkások és a vidékről feljövő napszámosok között. A további generációk már öntudatosabbak lettek, a fővárosban vagy a többi ipari centrumban a szükséges műveltséget is megszerezték. A közös sors összevegyítette őket a tanult munkásokkal, és a fennálló válaszfalakat a minimálisra szűkítette.

A munkásosztály külső és belső rétegződésével egyidejűleg, megfigyeltünk egy vízszintes tagoltságot is, amelynek az oka Magyarország nemzetiségi viszonyaiban rejlett. A munkásság vízszintes irányú tagolódást különféle nemzetiségű munkásoknak egymás mellett való elhelyezkedése jelentette. A nemzetiségi keveredést a külföldi munkásbevándorlások is nagymértékben előidéztek. [...]

De a magyar állampolgárságú munkások között is kevés volt a magyar nemzetiségű. Budapest kivételével ugyanis a nagyipari központok olyan vidékeken fejlődtek ki, amelyeken nagyrészt nem magyar nemzetiségűek laktak. Köztudomású, hogy az ipari gócpontok helyét elsősorban a nyersanyag közelsége határozza meg. Nagy-Magyarország fontosabb ipari nyersanyaglelő és bányászó helyei pedig a magasabb

hegységekben voltak, amelyek korábbi északi, keleti és déli határainkkal párhuzamosan, jobbra az ország szélén vonultak. Viszont Nagy-Magyarország nemzetiségei úgy oszlottak meg, hogy a magyarság zöme inkább az ország közepén helyezkedett el, míg a többi nemzetiségek a határok mentén települtek. A bevezető részben felsoroltuk a XIX. század első felének nagyobb gyárait települési helyükkel. Csak felszínes pillantást vetve ezek földrajzi helyzetére, rögtön látni lehet, hogy a gyárak legnagyobb része már a meginduláskor a Felvidéken és Erdély ama részein helyezkedett el, ahol a nemzetiségek voltak többségben. A gyáraknak ez az elhelyezkedése már nagyvonalakban meghatározta a munkásság nemzetiségi viszonyait. De rá kell mutatni arra is, hogy nagyobb számban voltak az idegen nemzetiségű munkások, amint ezt az ország nemzetiségi aránya engedte volna. Ennek oka pedig az előbb felsorolt tényezőkön kívül a magyarság bizonyos faji jellegzetességeiben rejlett. Nemzeti történetünk egész folyamán a magyarság az ipar vagy a kereskedelem gyakorlásában arányszámánál sokkal kisebb mértékben vett részt, s a mezőgazdálkodást vagy a hivatalnokoskodást tekintette igazi élethivatásának.

PULSZKY ÁGOST

A munkáskérdés

Budapest, 1890, Eggenberger. 6–14.

Pulszky Ágost (Bécs, 1846. július 3. – Budapest, 1901. szeptember 11.) jogfilozófus, szociológus, liberális politikus. Londoni és torinói középiskolái után, jogi tanulmányait a Pesti Egyetemen végezte. 1872-től egyetemi magántanárként, 1875 és 1894 között a jogbölcselet professzoraként tanított. 1887-ben az MTA levelező tagjává választották. Deák-párti, mérsékelt ellenzéki, majd szabadelvű programmal több ízben országgyűlési képviselővé választották. 1894-től közoktatásügyi államtitkár volt. Alapítója és első elnöke 1901-től a Társadalomtudományi Társaságnak, és alapítója a Huszadik Század című lapnak. Jelentős szerepe volt a szociológiai szemlélet, mint a közgazdaságtan, az etika, a politikatudomány és a jog- és állambölcselet diszciplínáit összegző általános társadalomtudományos megközelítés terjesztésében. Elsősorban jog- és államtudományi munkákat írt, de értekezett a nemzetiségekről, illetve az egyetemek fejlesztésének ügyéről is.

A munkáskérdés című írás az egyik első tudományos igényű elemzés a témában. A következtetések között kiemelte, hogy a sajátos magyarországi viszonyok között jelentkező problémák nem orvosolhatók sem a nyugat-európai megoldások változatlan átvételével, sem csupán államhatalmi korlátozással vagy a radikális követelések teljesítésével, hanem csak a társadalmi és termelési egyensúly fenntartását biztosító „felvilágosult önérdék” érvényesítése révén.